

FILOZOF MATIJA HVALE

Alma Sodnik-Zupanec

Razprava o Matiji Hvaletu (Mathias Quale), napisana za *Našo sodobnost* 1958, je pokazala njegovo življenje in nekaj značilnosti njegovega delovanja na dunajski univerzi, kjer si je Hvale priboril ugledno mesto med člani artistske fakultete ob prehodu srednjega veka v dobo humanizma.¹ Zbrani in preiskani so bili viri za rekonstrukcijo teh vprašanj, kaj je izpričano, kaj lahko le domnevamo. Če bodo na razpolago vsi zapiski fakultet, dobimo morda še kaj novih podatkov. Iz virov lahko povzamemo, da je bil Hvale zelo aktiven magister, zavzet za napredne interese fakultete, pa tudi mladine, ki mu je bila zaupana, da jo vodi po poti znanosti. Jasno izstopa podoba široko razgledanega, izkušenega učitelja, odprtega novim izobrazbenim idealom, kritičnega do sholastične preteklosti. Po možnosti se bom izogibala ponavljanja, le kjer bo zaradi razumevanja novih vprašanj potrebno, bom pritegnila iz prve razprave znano vsebino.

Pričujoči tekst globlje prikazuje Hvaletova prizadevanja, namreč njegovo aktivno udeležbo pri humanističnih reformah dunajske artistske fakultete, s tem združena je njegova knjiga iz leta 1513, v kateri obsežno razvija teorije filozofije prirode. Ker uporabljamo termin humanizem v različnem pomenu, naj takoj povem, da mi gre za humanizem kot filozofsko gibanje po univerzah, kakor se je na različne načine izoblikovalo, pogojeno z vsakokratnimi specifičnimi razmerami institucij, najprej po Italiji, potem na univerzah nemškega ozemlja v drugi polovici 15. stoletja in je segalo ponekod globoko v 16. stoletje. Na dunajski univerzi je doseglo svoj višek okrog 1520. Nimamo še docela jasne podobe o tem filozofskem gibanju, mnogo je še neraziskanih rokopisov, tiskov in arhivskega gradiva. To velja tudi za humanizem na dunajski univerzi in v tem smislu je razprava o filozofskem delu Matije Hvaleta prispevek k zgodovini humanizma. Je pa tudi poglavje iz zgodovine filozofije pri Slovencih; po sedanjem poznanju gradiva je Hvaletova knjiga najstarejše filozofsko delo avtorja Slovenca.^{2a}

¹ Alma Sodnik-Zupanec, *Filozof Matija Hvale*, NS 1958, št. 5, str. 392—415.

^{2a} Med naloge naših dni spada tudi prikaz zgodovine filozofije pri Slovencih, saj bo dopolnil podobo našega kulturnega razvoja v preteklosti. Nekaj je že narejenega, vendar bo zahtevala sistematična obdelava snovi še mnogo dela. Že dosedanji pregled filozofske literature pri nas od 16. do incl. 18. stoletja je pokazal, da imamo poleg filozofa M. Hvaleta dosti močno skotistično gibanje, nekaj čistega tomizma, tekste raznih struj, ki so v nekaterih postavkah še sholastični, pa sprejemajo že vplive moderne filozofije, imamo spise, ki kažejo vplive

Kaj so hoteli humanisti reformirati? Na to vprašanje nam dajo viri točen odgovor: nevzdržno stanje, ki se je v tej dobi pojavilo, kar zadeva metode in vsebino sholastičnega pouka. Dunajska univerza je posebno zanimivo prizorišče borbe med novim in starim v procesu študijskega preobraževanja, v prehajanju univerze kot sholastične, cerkvene ustanove v državno, humanistično. Poglejmo!

Kot znano, je nastala prva univerza v Parizu okrog leta 1200, sledile so ji univerze v Bologni, Padovi, Oxfordu, Toulousu, Avignonu, Modeni, Vicenzi itd., v Pragi je bila ustanovljena 1348, v Krakovu 1364, na Dunaju 1365, v Erfurtu 1379, v Heidelbergu 1386, Kölnu 1388, Leipzigu 1409 itd. Dunajska univerza spada torej med stare ustanove.² Srednjeveške univerze so nastajale iz potreb cerkve, ki ni bila le duhovna moč, temveč tudi gospodarska in politična, bila je predstavnik fevdalne družbe. Zato so imele univerze fiziognomijo, kot jo je narekovala potreba cerkve, vzgajale so za določene poklice, predvsem so dajale izobrazbo višjemu kleru, pravnikom (zastopnikom kanonskega, cerkvenega prava), teološko usmerjenim filozofom. Bile so cerkvene ustanove. Tudi če so jih ustanavljali državni knezi, so si morali ti pri papežu izprositi pristanek, dovoljenje za ustanovitev, npr. Karel IV. za ustanovitev praške univerze, Rudolf IV. za dunajsko. Obsegale so štiri fakultete, namreč artistično (*facultas artium liberalium*), juridično, medicinsko in teološko. Artistična fakulteta je bila priprava za ostale, samostojnega razvoja skoraj ni imela; jedro in vrh je bila teološka fakulteta. Na območju filozofije je artistična fakulteta posredovala v glavnem filozofijo Aristotela, kolikor so bili v posameznih dobah znani njegovi spisi. Razlike v podajanju so prihajale do izraza ob komentiranju te snovi, in sicer v smislu različnih smeri sholastične filozofije. Metodološke oblike dela so bile: *lectio* (branje) po univerzitetnem statutu predpisanih tekstov, ki jih je magister

Boškovičeve prirodne filozofije, predstavnike prosvetljske filozofije, poizkus izdelati univerzalno vedo, ki bo združevala filozofijo z matematiko in še to in ono. Gotovo pa je, da ne moremo prej misliti na sintezo te snovi, dokler podrobno ne poznamo posameznih del: ni mogoča utemeljena sinteza brez predhodne analize. Izsledke svojega raziskovanja sem deloma že objavila, in sicer v SBL, v Enciklopediji Jugoslavije, Sodobnosti, Naši sodobnosti, v Razpravah SAZU, Zborniku filozofske fakultete II, Actes du Symposium international R. J. Bošković, v Jugoslovenskem časopisu za filozofiju in sociologiju itd.

² Prim. Denifle H., Die Universitäten des Mittelalters, Berlin 1885, Denifle-Chatelain, Chartularium universitatis Parisiensis, Paris 1889—1897, Monumenta academica universitatis Oxoniensis, ed. Anstey, London 1868, Zarncke F., Die deutschen Universitäten im Mittelalter, Leipzig 1857, Ritter G., Via antiqua und via moderna auf den deutschen Universitäten des XV. Jahrhunderts, Sitzungsberichte der Heidelberger Academie der Wissenschaften, 1921.

komentiral, *disputatio* ali razpravljanje o snovi lekcij ali o širši problematiki, *solutio*, rešitev vprašanja, ki se je naslanjala na avtoritativno literaturo (biblične tekste, dela cerkvenih piscev, dogme). Metodološko jedro disputacij je bilo v glavnem izvajanje in dokazovanje v smislu deduktivnega silogizma, torej apriorni, abstraktni postopek.

Za srednjeveške univerze je bila značilna ločitev v »realistične« in »nominalistične«. Tako so jih označevali po pripadnosti k filozofski šoli realistov in nominalistov, dveh osnovnih smeri tedanje filozofije. Delitev je izvirala iz različne obravnave spoznavnoteoretičnega vprašanja o univerzalijah ali o splošnem. To vprašanje se je pojavilo že v antiki (Platon, Antistenes, sofisti, Aristoteles), dobilo pa je v srednjem veku večjo težo, in sicer že v 11. in 12. stoletju, zlasti pa v 14. in 15. stoletju. Zanima nas prav ta faza. Oba tabora sta obravnavala vprašanje zelo podrobno, a enostransko, in literatura kaže, da so izdelali več variant. Če pustimo ob strani subtilitete teh stališč, ostane kot osnovno sledeče: v svoji skrajni poziciji so zagovarjali realisti realno eksistenco splošnega, npr. v smislu Platonove teorije o idejah kot nadiskustvenih realitetah. Zavaljo tega nauka so dobili ime »realisti«. Seveda je jasno, da je bil njihov nauk dejansko idealističen in da se torej srednjeveški pomen besede realizem ne krije s sodobnim pomenom besede, temveč je naši rabi prav nasproten. Nominalisti so dobili svoje ime zavaljo teorije, da je splošno le v besedi (*nomen*) in v pojmih (*conceptus, terminus*), realne, eksistentne pa so le posamezne, individualne reči. Po njih prepričanju je beseda splošna, ker pomeni ena beseda več posameznih reči in ima zato splošen pomen; učili so tudi, da je splošno v pojmih, ki so tvorbe našega duha, in more en pojem zaznamovati, zastopati več individualnih reči. Zavaljo tega nauka so dobili filozofi te smeri naziv *nominales, conceptistae, terministae*. Realisti so bili stara pot (*via antiqua*), nominalisti nova (*via modernorum*).

Ker je omenjeno razlikovanje važno za razumevanje tudi našega primera, se hočemo ob njem nekoliko dalje pomuditi. Skrajni poziciji nista mogli zadovoljevati ortodoksnega stališča cerkve, zakaj obe sta imeli v sebi kal herezije: skrajni realizem je vodil v panteizem, nominalizem pa v senzualizem in materializem. Pravoverno stališče je bil nauk zmernega realizma. Sem spadajo Albert Veliki, zlasti Tomaž Akvinski in njegovi pristaši, deloma Duns Scotus, ki pa se je v nekaterih vprašanjih že bistveno oddaljeval od njih, kot predstavnik nominalizma pa je bil vodilen W. Occam in njegova šola. Šlo je za nasprotje: Occam — in šola Tomaža Akvinskega.

Med obema strujama so bila neprestana trenja, prav tako med univerzami, predstavnicami teh stališč. Bile so univerze, na katerih je bila

zastopana le ena smer, druge so dopuščale pouk obeh smeri, vendar so neprikrito dajale prednost eni in so bile večkrat napadalne do nasprotni smeri, celo v toliki meri, da so morali magistri in študenti povezati svoje cule, zapustiti univerzo in se preseliti drugam. Značilno za tedanje univerze je, da se je študijski načrt artistične fakultete ravnal po pripadnosti k tej ali oni smeri. Tako ureditev dobimo že v začetku 14. stoletja, v 15. in tudi še v 16. stoletju.

Seveda ni bilo jedro tega spora le omenjeno spoznavnoteoretično vprašanje o posameznem in splošnem. Različna rešitev je imela določene nasledke, ki so posegli mnogo globlje, npr. na območje teologije (nasprotni interpretacije dogem), prava in etike, tudi na območje cerkveno političnih vprašanj, kjer je šlo za dva nasprotna koncepta (papež Janez XXII, in Ludovik Bavarec). Šele od tod razumemo dolgotrajne in ostre spore med taboroma.

Velik pomen nominalistov je bil v tem, da so s svojim naukom o realiteti individualnega visoko cenili izkustvo, pospeševali prirodne vede in so v fiziki in astronomiji dosegli izredne rezultate (J. Buridanus, Albert Saški, Nikolaus Oresemski). Iskali so novo, podirali staro. Bili so res *investigatores naturae*, raziskovalci prirode, njih delo kaže na novo dobo, novo znanost renesanse. V tem smislu je nominalistično gibanje odpor proti sholastiki, negacija sholastike v njenih lastnih mejah, saj so bili njegovi nauki povečini nezdržljivi s stališčem cerkve, njenimi interesi in avtoriteto. Borba nominalistov postane tako borba proti cerkvi. Kljub temu je postal nominalizem v 14. stoletju vodilna filozofija. Razlaga za to dejstvo je razpadajoči fevdalizem, zmanjšana oblast cerkve, početki nastajajoče meščanske družbe.

Nominalisti so načenjali tudi v drugih disciplinah nova vprašanja, npr. v logiki. Njihova logika je dobila ime *logica modernorum*, ker so odpirali nova vprašanja, npr. o posebnostih pojmov (*de proprietatibus terminorum*). Zelo upoštevani pri univerzitetnem pouku so bili avtorji Petrus Hispanus, J. Buridanus, Marsilius iz Inghena; vendar na tem območju niso dosegli tolikih uspehov kot v prirodnih vedah. Ko so magistri kasneje razlagali tekste teh avtorjev, se je pokazalo, da se je komentiranje razraščalo v nedogled, postajalo nekoristno početje, na videz ostroumno razpravljanje, v bistvu pa le spretno izvedeno disputiranje, mladini po univerzah nedostopno in zato neužitno. Vzporedno s tem je začela logika posegati tudi na območje drugih disciplin, npr. gramatike, ki so jo maličili z logičnimi prijemi. Taka spekulativna gramatika je bila daleč od živega jezika, iskala je logične utemeljitve in metafizične osnove. Ob pregledu sem spadajoče literature se kar vsiljujejo taka znamenja propada. Poznejši odpor in kritika sta torej povsem razumljiva.

Kako je bilo v tem pogledu z dunajsko univerzo?³ Da je bila že od ustanovitve 1365 predstavnica nominalizma, izpričujejo listine, ki povedo, da so sodelovali pri njeni ustanovitvi in nadaljnjem razvoju priznani vodilni misleci nominalizma; Henrika iz Langensteina imenujejo naravnost »utemeljitelja študija na dunajski univerzi«, navedejo še Alberta Saškega, Henrika iz Oyte, Nikolaja Dinkelsbühela, Tomaža Ebendorferja idr., domači nominalist je bil Johannes iz Meigena. Uredbe, pravilniki iz te dobe in ohranjeni sezname obveznih študijskih tekstov, recimo študijski programi, potrjujejo isto. Konec 14. stoletja in v prvi polovici 15. stoletja je doživela univerza prav kot nominalistična ustanova močan razmah, uživala je velik sloves. V drugi polovici 15. stoletja pa dobimo znamenja propadanja, pogojena s celotno družbeno situacijo, ki so ga pospeševali še vnanji vzroki med leti 1477 in 1490: politično napete razmere med Avstrijo in Ogrsko, obleganje Dunaja, okupacija, bolezn, draginja.

V to brezmočno vzdušje je posegel v zadnjem desetletju 15. stoletja humanizem. Spodbudo zanj dobimo na Dunaju že poprej, vendar takrat še ni imel dovolj življenjskih moči, da bi se uveljavil. Zgrešeno bi bilo, če bi mislili, da se je humanizem rodil po univerzah kot znanstveno gibanje in je dobil tu hrano za nadaljnjo rast. Daleč od tega. Gibanje je bilo globoko zakoreninjeno v novi družbi, nastajalo je iz gospodarsko, socialno in politično okrepljenega meščanstva, ki si je osvojilo raznotere dejavnosti, živelo v drugačnih pogojih in je imelo zavoljo tega drugačne potrebe in zahteve. Sedaj je postalo pereče vprašanje nove izobrazbe, ki naj usposablja za nove poklice, npr. za višje upravne poklice, izobrazuje naj pravnike civilnega prava, šolane sodnike, politike, diplomate, govornike, nova izobrazba naj zadovoljuje naraščajoče potrebe meščanstva. Izpremenjeno življenje je terjalo nove izobrazbene možnosti in je po tem ovinku prodiralo v znanstvene ustanove. Tako je postal humanizem vprašanje univerz. Bil je živ odsev določene strukture nove dobe.

Ker so na artistski fakulteti nastajale nove katedre, kjer so humanisti predavali nove predmete, se je fakulteta razširila, dobila je svoj samostojni razvoj, ni bila več samo priprava za ostale fakultete, postala je avtonomna. Pospeševati znanosti je postala naloga države. Obenem

³ Kink R., *Geschichte der Universität zu Wien*, Wien 1854, Aschbach J., *Geschichte der Wiener Universität I.*, Wien 1865, Bauch G., *Die Reception des Humanismus in Wien*, Breslau 1903, Grossman K., *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis Celtis' Berufung 1497.*, *Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich XXII*, 1929. V poštev prihajata zlasti Kink, ki navaja tekste starih listin, dasi večkrat nepravilno, in Bauch, ki je tekste preveril in mestoma korigiral, vendar ni upošteval celotnega gradiva.

pa sta trčila skupaj dva nasprotna izobrazbena ideala in borba med njima je bila odslej na dnevnem redu.

Na starejših univerzah nemškega ozemlja je bila sholastika še brez ugovora vodilna, ko je dunajska začela borbo za preosnovno študija. To njeno izjemno mesto je razumljivo, saj je imel Dunaj že zgodaj živahne trgovske zveze z Italijo (Benetke), od koder je humanizem prodiral, imel je prav tako kulturne zveze, ki jih je uspostavil strastni humanist Eneas Silvius med svojim bivanjem na Dunaju (1432—1442) in kot sekretar Friderika III (1443). Leta 1445 je imel plamteč govor na univerzi, s katerim je snubil za ideje humanizma.

Borbo za humanistične reforme je začel leta 1492 magister artistske fakultete, superintendent (cesarski zastopnik pri univerzi) Bernard Perger in vodil je vztrajno to akcijo do svoje smrti (o. 1502), podprli so ga humanistično usmerjeni člani fakultete, cesarjevi svetovalci in posebna komisija, sestavljena v ta namen pri fakulteti. Ko je takratni dekan na Pergerjevo željo prvič predložil fakultetnemu zboru reforme, je zadel na nerazumevanje sholastičnih magistrov in na neprikrit odpor, v letih 1499 in 1501 so še večkrat obširno razpravljali o teh vprašanjih, šele od 1504 so veljale kot statut. Hvaletov dopolnilni predlog je iz leta 1510. Iz poročil dekanov ugotovimo, da so bile seje včasih dokaj burne, opazimo težnjo preprečevati prizadevanja humanistov, zavlačevati izvedbo sklepov. To ne velja le za dunajsko fakulteto, temveč tudi za druge. Seja 8. avgusta 1499 je morala biti močno razgibana, zakaj iz dekanovega poročila izvemo, da so humanisti predlagali »mnogo in različno«, kar bi bilo za fakulteto koristno, da pa dekan ni vsega zapisal (*ea... calamo commendare non censui*). Zakaj ne, pač ni težko uganiti. Večkrat dobimo tudi izraze kot: zadeva se je zavlekla, ostala je neodločena ipd.

Posebej moramo poudariti vodilno vlogo, ki jo je imel v borbi za preosnovno študija mož slovenskega rodu, humanist Bernard Perger (Berger, slovenski ekvivalent je Gornik), doma iz Ščavnice na Štajerskem, ugleden ne le na dunajski univerzi, temveč tudi kot cesarjev zaupnik, poslanik, protonotar in avstrijski kancler.

Le počasi, v presledkih so mogli uveljavljati humanisti svoje reforme. Posegle so v metodo in vsebino pouka. Da ne bo nepotrebne ponavljanja — pretresali so večkrat isto vprašanje — podam sem spadajočo snov fakultetnih sej urejeno s tega dvojnega vidika.

METODA. S poudarkom so ponovno kritizirali nejasno, nepregledno, nepotrebno razvlečeno podajanje snovi, zahtevali so, naj se omeji silogistično (pravijo tudi sofistično) dokazovanje; obravnavanje naj bo jasno (*clare*) in prizadevno (*diligenter*). To se pravi: deduktivno doka-

zujoča metoda se naj omeji, mesto nje pa se naj razvijajo druge, izkustvene poti, drugi prijemi, ki bogate znanje. Torej: živo občutena potreba po bolj sproščenih metodah. V zvezi s tem dobimo ponekod priporočilo, da bodi jezikovno izražanje razločno (*perspicue*) in lepo, okrašeno (*ornate*), kar je šlo brez dvoma na račun sholastične latinščine, njene izumetničene terminologije, ki so jo humanisti imeli za barbarsko, nerabno npr. *quidditas*, *haecitas*). Občutili so pisano in govorjeno besedo kot umetnino, vredno, da jo gojimo; sledili so Ciceronu.

VSEBINA ŠTUDIJA.⁴ Humanisti so na splošno kritizirali fakultetna predavanja zavoljo neaktualne snovi, napadali so zastarelo, izumetničeno »spekulativno gramatiko«, bili so prepričani, da je treba slovnico obravnavati »*grammaticaliter*« in ne »*metaphysicaliter*«. Odklanjali so neuporabno logiko tistih dni, upirali so se pretiravanju na tem polju, nevzdržnemu stanju, ki je onemogočalo vsak napredek te discipline. Tako je npr. Tomaž Resch, za humanistično gibanje zelo zavzet in napreden magister, ostro nastopil proti tistim, ki so koristno vedo logiko tako zelo pokvarili. Nadalje so zahtevali, naj se študij filozofije skrči na račun drugih, zapostavljenih predmetov, predvsem humanističnih (*studia in arte humanitatis*), nadalje, naj uporabljajo študenti originalne tekste filozofov, ne okrnjenih prevodov, prirejenih za šolski pouk, in izdelkov, ki vsebujejo le že zdavnaj izrabljene sofizme, kjer

⁴ Dunajski univerzitetni arhiv: Liber Actorum facultatis artium III. za leto 1492, f. 375; Acta fac. art. IV. za leto 1499, f. 10s; Acta fac. art. IV. za leto 1501, f. 20s in Acta fac. art. IV. za leto 1510, 69 b—71 a, zlasti seje 3. maja, 1. septembra, 13. septembra. Od tu še nekaj dodatnih podatkov: študenti in bakalavreji fakultete da se naj ne ukvarjajo s praznimi rečmi in nepotrebnimi sofizmi, naj ne zanemarjajo tekstov in kar je osnovno, predavanja naj bodo vsebinsko koristna in skrbno pripravljena, fakulteta naj glede na učni sistem sledi kakemu uglednemu in priznanemu učitelju kot druge velike univerze, npr. Dunsu Scotu, Albertu ali njemu sorodnemu (mišljen je Tomaž Akvinski), ali Occamū, študenti naj polagajo izpite na osnovi tekstov, ne drugačnih spisov, in se naj ne zanimajo le za snov, iz katere bodo izpraševani. L. 1499 dobimo ponovni zahtevek, naj sledi fakulteta kateremu koli filozofu, ki je na glasu (*alicuius doctoris et autoris famati*) in nato sklep, da morajo študenti obvezno poslušati humanistične predmete, gramatiko, poetiko, retoriko in predložiti potrdilo o tej izvršeni obveznosti, če hočejo biti pripuščeni h glavnim izpitom. Nadalje izvemo, da so črtali iz študijskega programa zastareli učbenik gramatike *Doctrinale* Aleksandra de Villa-dei, mesto njega pa uvedli humanistično usmerjeno gramatiko Nikolaja Perotusa; ponavlja se zahtevek, da bodi razlaga razumljiva, opusti se naj vse, kar je preveč razvlečeno, zamotano, mladini nedostopno. Za študij filozofije je pomembna odločba, da se določi komisija, ki bo nominalistično literaturo pregledala, po potrebi popravila, zbrala v eno knjigo in oskrbela tisk na stroške fakultete; ta kurz naj bo obvezen za študente; sledi odločba o ustnovitvi burze realistov.

ni nobenih originalnih misli, temveč le s plevami pomešana modrost, *ubi penitus nulla originalis, sed potius paleata scientia continetur*. Kar zadeva filozofski sistem pa so kritizirali, da fakulteta ne sledi nobenému velikemu in priznanemu filozofu kakor druge ugledne visoke šole: Dunsu Scotu, Albertu Velikemu ali njemu sorodnemu (Tomažu Akv.), niti Occamu.

V zvezi s tem je fakultetni zbor sklenil: če bi bilo v bodoče dovolj študentov, ki bi želeli študirati po poti tako imenovanih realistov, naj ustanovi univerza zanje posebno burzo realistov. Zaradi važnosti stvari so pretresali to zahtevo 13. oktobra 1492 in vnovič 8. avgusta 1499.

V reformnih predlogih preseneča prav to mesto, saj pomeni prelom z vso sholastično preteklostjo in študijsko navado. Kakor je bilo rečeno, se je srednjeveški študijski načrt vedno ravnal po pripadnosti posamezne univerze bodisi k struji nominalistov bodisi realistov. Obe smeri sta bili strogo ločeni. Kot učitelj realistov je mogel biti le filozof iste smeri, npr. Albert V., Tomaž Akv., Duns Scotus in njegovi pristaši, prav tako so bili učitelji nominalistov le nominalisti: W. Occam, Buridan, Marsilius iz Inghena idr. Posebnost dunajske reforme je v tem, da priporoča v eni potezi filozofe, ki so bili predstavniki različnih, med seboj hudo nasprotujočih si taborov. Po predlogu nove uredbe postanejo vsi navedeni »vodilni« filozofi, vsi enako priznani, in to na univerzi, ki je bila od svoje ustanovitve docela nominalistično usmerjena, torej nasprotnica realistov. To je vsekakor nepričakovana situacija. Napačno bi bilo, če bi tolmačili to reformo kot poskus sholastike, da bi z združitvijo obeh smeri oživila svoje zamirajoče sile, utrdila svoj položaj. Nasprotno velja: reforma je izraz prodirajočega humanizma. Humanisti so gledali na sholastične sisteme že z novega vidika, niso jih zadovoljevali, skušali pa so najprej razrahljati obstoječe razmere s tem, da so nivelirali stare pozicije. To je bil odločen korak odmaknitve od tradicije. Pozneje so z novo uredbo odpravili, prepovedali obe poti. Magistri in študentje so se odslej imenovali le artisti.

Ob ponovnem posvetovanju leta 1501 so predstavniki reform zahtevali za bakalavrije obvezen pouk prirodne filozofije. Da bi fakulteta naloženo ji dolžnost uresničila, je morala organizirati posebno uvodno predavanje (*lectio introductoria*) in izbrati primeren tekst, ob katerem naj magister razlaga problematiko prirodne filozofije. Prav tu moramo pritegniti doslej prezrto mesto, namreč predlog dekana Hvalleta v letu 1510. Poročilo se glasi takole: »V pogovorih med asesorji in starejšimi magistri je znova in znova slišati pohvalne besede o nemali koristi in odličnosti knjižice, ki jo splošno imenujejo Parvulus philosophiae natu-

ralis, češ da postajajo ob njej v času predavanj ne samo dijaki in bakalavriji, temveč tudi magistri, ki berejo fiziko, od dne do dne bolj izobraženi. Na žalost opazamo, da do malega vsi študentje pogrešajo filozofijo (= filozofijo prirode), saj se že od otroških let ukvarjajo le z nekimi jalovimi pravili logike. Ta in podobni razlogi so privedli fakulteto do sklepa, naj se namesto drugega in tretjega traktata Petra Hispana študentom v prihodnje javno in redno bere imenovani *Parvulus philosophiae naturalis* za dosego bakalavreata v filozofiji, tako da bodo tiste tri groše, ki so jih doslej dajali za omenjena traktata, dajali odslej za plačilo lektorjem *Parvuli philosophiae*, k temu pa še deset soldov, ki se naj odtegnejo od kolegnine za dosedanje vaje. Tako bo sleherni slušatelj *Parvuli philosophiae* plačeval magistru lektorju po 31 dunajskih novcev, za dosedanje vaje v analitiki pa smo po 60 soldov.⁵ Važnost, ki so jo pripisovali Hvale in fakulteta obravnavi prirodno filozofskega teksta, se kaže tudi v tem, da so določili zanj mnogo več časa kot za razlago tekstov Petra Hispana in Marsilia iz Inghena, dveh priznanih avtorjev, spadajočih v železni repertoar študijskih programov. S podanim predlogom, ki ga je fakulteta osvojila in izvajala, je Hvale poglobil, izpopolnil zadevno humanistično reformo in ne preseneča, da je prav delce *Parvulus philosophiae naturalis* tisti osnovni tekst, ki ga je Hvale slušateljem natančno komentiral, potem pa svoje komentarje 1515 »v prid študentom« v tisku izdal.

Ce pogledamo predložene reforme artistske fakultete počez, vidimo, da so bile dobro premišljen poskus izboljšanja študijskih razmer. Humanisti so stopili na novo pot, kar so predlagali, zahtevali, je bil v mnogočem prelom s preteklostjo, vendar je odpor sholastične struje omejeval njihova stremjenja in zato je bilo to, kar so dejansko dosegli, le kom-

⁵ Predlog Hvaleta v Acta fac. artium IV. 70 b v skrajšani obliki:

Secundum decanus proposuit, cum saepe saepiusque inter assessores suos aliosque magistros seniores de non mediocri utilitate nobilitateque libelli (quem vulgo parvulum philosophiae naturalis vocitant) disputatum erat, per tempus lectionum non solum scholastici atque baccalaurii, verum etiam lectores magistri in physicis in dies eruditiores evaderant. Quo modo ea fere omnes vacare scholasticos conspicimus solis quibusdam logicis regulis sterilibus a tenera eorum aetate imbuti. Quapropter his atque aliis rationibus facultas mota conclusit, quod praefatus parvulus philosophiae naturalis publice ac ordinarie scholasticis suis pro baccalaureatus in eadem gradu legi debeat, in locum secundi ac tercii Petri Hispani tractatum, ita ut hi tre grossi, qui prius pro his tractatibus praefatis dandi essent, pro mercede lectorum parvuli philosophiae in posterum dabuntur, adiunctis denique decem ab exercitiarum priorum mercede resectis, sic quod audiens parvulum philosophiae dabit lectori magistro 31 nummos Viennenses, pro exercitiis vero priorum analyticorum dabit 60 solum.

promis med novim in starim. Vendar je bil prvi uspeh dosežen: metode študija so se zboljšale, uvedli so nove predmete, ustanovili nove katedre, ki so jih zasedli humanisti, stari neomajni običaji so bili razrahljani, prirodna filozofija je pridobila pri ceni, izrečene so bile pobude, ki so rodile sadove šele kasneje. To je prva faza humanizma na dunajski univerzi, stopnja razvijajočega se humanizma. Ta stopnja je zanimiva prav zavoljo tega, ker kaže, kako se je humanistično gibanje začelo uveljavljati na območju filozofije.

Na Dunaju pa dobimo poleg orisanega humanističnega programa artistične fakultete še drug, bolj zahteven program. Izdelal ga je Konrad Celtis (1459—1508), humanist evropskega slovesa, ki je deloval od 1497 na dunajski artistični fakulteti, in sicer na novo ustanovljeni katedri za poetiko in retoriko. Celtis ni bil kompromisen, odločno je zavračal obe poti sholastične filozofije (realizem in nominalizem). Svojo zamisel študija je razvil ob raznih priložnostih: v predavanjih na ingolstadski univerzi (1492), v predgovoru k izdaji spisov Lucia Apuleia (1497), v posvetilnem pismu svoje knjige *Quatuor libri amorum* (1502), v korespondenci in nekaterih odah. Od tod povzemamo, da mu je bila vzor antika in italijanska renesansa. Uprl se je sholastični silogistično dokazujoči metodi, uporabljal je namesto nje stvarno obravnavo vprašanja po vzoru antike, kar se vsebine tiče pa je s poudarkom postavil v središče zanimanja kozmos, urejeno vesoljstvo. Njegova želja je bila, da bi se študenti spametovali, vzljubili staro, svetlo obravnavo prirodnih vprašanj in se s pomočjo prave filozofije obrnili proč od brezmočnih, vsebinsko praznih sporov o besedah, k trdnim, vse hvale vrednim starim disciplinam. Da s tem ni mislil ponavljati antike, izpričujejo njegova dela. Celtis je bil prepričan, da bo najbolj vreden in koristen začetek predavanj, če načne takoj centralno vprašanje filozofije, se pravi spoznavanje kozmosa, in združi s tem obrambo novega svetovnega nazora. To je bil Celtisov program: nova metoda, uporabljena na širokem območju filozofije prirode, znanosti sploh. Njegova jasna, odločna zahteva za bodoče delo je bila tedaj ogromnega pomena. Vzporedno s tem je ustanavljal znanstvene družbe (*sodalitates*), ki naj bi uresničevale zamisel nove izobrazbe, pospeševale nov svetovni nazor.

S svojim programom Celtis na artistični fakulteti ni prodril, izven nje je ustanovil samostojen inštitut (1501/2), namreč *Collegium poetarum et mathematicorum*. Čeprav inštitut kot samostojna ustanova ni imel trajnejšega obstoja, po Celtisovi smrti so ga vključili v fakulteto, je bil prav ta inštitut pobudnik, kažipot razvoju humanizma na Dunaju. Zasluga Celtisa, njegovih somišljenikov in naslednikov je bila, da je Dunaj

doživel tudi stopnjo razvitega humanizma (Vadianus). Po tej poti si je univerza zopet priborila sloves, postala je priznana kot predstavnica humanističnih ved, kot središče nove, moderne izobrazbe. Razlikovati moramo torej med humanističnim programom artistske fakultete in programom Celtisovega inštituta. Prvo je faza prodirajočega humanizma, drugo razvitega humanizma z Vadianom kot središčem (o. 1510—1520).

V ta okvir postavimo Hvaletovo delovanje. Njegova knjiga je izšla leta 1513 v Hagenau v založbi J. Rymmana, tiskal jo je H. Gran. Spis ni paginiran, vsebuje 179 strani oktavnega formata.

Naslov je:

*H a b e s h i c a m a n d e l e c t o r t e x t u m
Parvuli quod aiunt philosophiae naturalis cum commentariis
eruditissimi viri magistri Matthie Qualle
Carniolani et college gymnasii Viennensis
summa vigilantia e gravissimis autho
ribus decerptis qui conducent ma
xime: cum aliis tum his qui
vie nominalium addicti
proficiunt.*

Ali:

Tu imaš ljubeznivi bralec besedilo spisa,
znanega pod imenom
Parvulus philosophiae naturalis,
z razlagami veleučenega magistra in člana dunajske gimnazije
Kranjca Matije Hvaleta,
iz najpomembnejših avtorjev kar mogoče skrbno zbranimi
in silno koristnimi kakor drugim tako tistim,
ki napredujejo
po poti nominalistov.

Če imenuje naslov Hvaleta člana dunajske gimnazije, pomeni isto kot univerze, humanisti so izraz gimnazija uporabljali enako kakor akademija in univerza.

Hvaletovo delo vsebuje: posvetilno pismo, naslovljeno rojaku, zelo uglednemu in vplivnemu Pavlu Obersteinerju, epigram, ki ga je napisal Vadianus Hvaletu, svojemu nekdanjemu učitelju kot priporočilo knjigi, obsežen prolog in tri traktate. O posvetilnem pismu in epigramu je bilo

že govora.⁶ Prolog obravnava vprašanja, kaj je filozofija, kako se deli, kaj je prirodna filozofija, govori tudi o pomenu in važnosti gramatike, retorike ipd. Zelo zanimivo je, da izpove Hvale v prologu svoje slovansko pokolenje, in sicer na svojstven način, namreč da imenuje cerkvenega očeta Hieronima (4. stoletje), o katerem so bili prepričani, da je Slovan, svojega rojaka: Hieronimus Barbatas, *gentilis meus*. Nadalje poroča prolog o filozofskih spisih prednikov, karakterizira njih stališča, ocenjuje njihov pomen v posameznih filozofskih disciplinah, daje napotke, priporočila glede filozofske literature itd.

Vsebina treh traktatov je v glavnem prirejena Aristotelovim spisom, osnovni problematiki aristotelске filozofije. Hvale sam pove, da obravnava prvi traktat vprašanja Aristotelovih knjig fizike, drugi traktat problematiko Aristotelovega spisa O nastajanju in izginjanju (*De generatione et corruptione*), tretji traktat pa da odgovarja Aristotelovemu spisu O duši (*De anima*). Hvale torej razlaga probleme: o prirodi, o materiji in formi, o gibanju, prostoru, neskončnem, o času, nato o elementih, kvalitetah, o nastajanju, izpreminjevanju in propadanju prirodnih reči, o stiku elementov in kontinuumu, v tretjem traktatu je podana razlaga za različna pojmovanja duše in duševnih sposobnosti ali zmožnosti (*potentiae animae*), in sicer vegetativne, senzitivne in racionalne sposobnosti. Traktat prikazuje tudi vprašanje volje, praktičnega intelekta, in posega s tem na območje etike, ki pa je le na kratko obravnavana, ob zaključku knjige se Hvale dotakne še vprašanja o dokazih za bivanje božje, ki jih tolmači (glede njih znanstvenega značaja) v smislu skepse W. Occama.

Knjiga vsebuje dvojni tekst: osnovno besedilo in razlage. Osnovno besedilo je tiskano po odlomkih in z velikimi črkami, razlage v zelo majhnem tisku. Osnovno besedilo zavzema skupno okrog 22 strani, torej je po obsegu res le knjižica, *libellus isagogicus, tractatulus*, ali kot so tedaj rekli, *Parvulus*. Vse ostalo so Hvaletovi komentarji. Težišče publikacije je tu.

Kdo je avtor osnovnega teksta, ki je pripravil v zgoščeni obliki aristotelско filozofijo v študijske namene? Tekst je anonimen, vendar moremo že pri površnem pregledu ugotoviti, da ni Hvale avtor *Parvulusa*, zakaj večkrat uporablja izraze »kakor meni avtor« ali »kakor definira avtor« ipd. Če globlje pregledujemo vsebino, pa dobimo primere, kjer Hvale stališče avtorja naravnost odkloni. V starih filozofskih tekstih izvemo ime avtorja pogosto tam, kjer se obravnava teorija vzrokov, namreč ob vprašanju proizvodnega vzroka (*causa efficiens*), ki po Aristo-

⁶ NS 1958, št. 5, str. 404—410.

telu odkriva izvor nastanka neke reči: kdo je bil vzrok za nastanek knjige? Drugače Hvale. Že v prologu načne vprašanje avtorstva in poroča, da je pričujoča naša knjižica (*Parvulus*) od besede do besede ekscerpirana iz knjige Alberta Velikega, *Summa philosophiae naturalis*, ali, kakor so knjigo tedaj imenovali, *Philosophia pauperum*.⁷ Po Hvaletu je avtor osnovnega besedila Albert Veliki. K temu mestu je potrebno nekoliko pojasnila. Za časa Hvaleta so pripisovali spis *Summa philosophiae naturalis* Albertu Velikemu, pozneje je bilo mnogo razpravljanja okrog tega vprašanja; danes smo boljše poučeni in vemo, da temu ni tako. M. Grabmann je s podrobnimi analizami pokazal, da je avtor tega dela Albert iz Orlamünde v Thüringenu, ki je za študijske potrebe 14. stoletja priredil imenovano knjigo iz spisa Alberta Velikega; zavoljo enakosti imen da je nastala zamenjava, in sicer v rokopisih 15. stoletja, zlasti pa v 16. stoletju.⁸ Zavoljo te pomote Hvaleta seveda ne zadene noben očitak. Kot on so bili o tem prepričani tudi drugi, saj kritičnih izdaj tedaj še ni bilo. Vendar se Hvale nerodno izraža, ko poroča, da je *Parvulus* od besede do besede ekscerpiran iz *Summae philosophiae naturalis*. Če namreč primerjamo oba teksta, vidimo, da je *Summa* dosti obsežnejše delo kot *Parvulus* in da je problemsko drugače zgrajena. Ne morem si misliti, da bi Hvale — pri svojem izpričanem poznanju takratne literature — tega ne vedel. Zato menim, da je s svojo formulacijo »ad verbum« hotel povedati le to, da je *Parvulus* glede filozofskih osnov natančen povzetek iz *Summae philosophiae naturalis*. In to res je. Sicer pa: kako je sploh mogoče od besede do besede »ekscerpirati« tekst?

Parvulus je bil zlasti po študijskih ustanovah južne Nemčije zelo razširjen, bodisi kot rokopis, bodisi kot tisk. Uporabljali so ga za uvod v prirodno filozofijo, in sicer kot *scientia naturalis introductoria*, ki ji je na višji stopnji sledila tako imenovana *scientia naturalis principalis*. Primerjava našega besedila z nekaterimi filozofskimi teksti je pokazala, da soglaša z besedilom, o katerem je M. Grabmann ugotovil, da je njegov avtor magister Peter Gertrich iz Dresdena. To je torej avtor teksta, ki ga Hvale komentira. Z naslovom *Parvulus philosophiae naturalis* pa so v tisku izšli še drugi, več ali manj različni teksti od našega. Čeprav je

⁷ ... *Albertum Teutonem cognomento magnum... ex cuius libro, quem Summam philosophiae naturalis intitulavit vel ut alii volunt Summam philosophiae pauperum praesens noster libellus isagogicus de verbo ad verbum excerptus est.*

⁸ M. Grabmann, *Die Philosophia pauperum und ihr Verfasser Albert von Orlamünde in Thüringen. Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, Bd. XX, 1918, Münster.

torej obravnavani *Parvulus* le osnova za problematiko aristotelske prirodne filozofije, gre Hvaletu zasluga, da je dvignil knjižico na višjo raven, da so ob njegovih temeljitih in razgledanih komentarjih postajali študentje na tem območju filozofije res bolj izobraženi.

Preglejmo sedaj Hvaletovo delo z vidika humanističnih reform artistske fakultete. Na ta način se nam pokažejo njegove bistvene poteze.

1. Kakor pokazano, je reforma opozarjala na nujno potrebo študija prirodne filozofije. Iz Hvaletovega dekanskega poročila poznamo nagibe, zavoljo katerih je sam reformo prav na tej točki poglobil in uresničeval s tem, da je izdal komentarje k filozofiji prirode, ne k logiki. Tudi Vadianus povzdiguje v epigramu prav to Hvaletovo zaslugo, češ da je mladini dal najlepši dar, vrednejši od zlata, s tem da ji je odgrnil obličje prirode: njene prvine, spojene po skrivnih razmerjih, vzroke, začetek prirodnih stvari, morje od kod je in zemlja pa zrak in sonce ognjeno, s čim prižiga si pol večno bleščeči sijaj? Nedvomno je ta poteza izraz humanističnega duha nove dobe, kakor ga je dunajski mladini razodeval veliki Celtis.

2. Videli smo, kako je reforma podčrtavala zahtevo, da se premaga nasprotje med sholastično strujo realizma in nominalizma. Hvale je pravilno razumel pomen te odločbe za nadaljnji razvoj študija v novo smer, za uveljavljanje humanizma po univerzah. Predstavil je študentom obe smeri. Že v naslovu knjige je točno povedano, da bodo komentarji koristni kakor drugim (= realistom) tako tistim, ki napredujejo po poti nominalistov. Brez dvoma daje prednost nominalizmu. To odgovarja njegovemu filozofskemu prepričanju, ki zastopa v mnogih vprašanih nauk te smeri, soglaša pa tudi s tradicijo dunajske univerze, na kateri je deloval, saj vemo, da je bila od svoje ustanovitve izrazita zastopnica nominalizma.

Naj navedem nekaj značilnih imen pri Hvaletu obravnavanih filozofov te smeri: W. Occam (imenuje ga *nominalium antesignanus*), Gregor iz Riminija, Johannes Buridanus, Albert Saški (de Saxonia), Pierre d'Ailly, Johannes Gerson, Nicolaus Oresemski, Marsilius iz Inghena, Paulus Venetus, Johannes Caietanus, Johannes de Jandemo idr. O tej izrazito nominalistični literaturi razpravlja Hvale večkrat prav nadrobno. Voditelj je imenuje globoke mislece, odločne v svojih naukih, zelo učene v vseh disciplinah. Pove, da si je iz del teh mož marsikaj osvojil, pogosto navaja njih spise in daje študentu tole priporočilo in nasvet: če boš

sledil njihovim naukom brez zlobne kritike (*absque calumnia*), gotovo ne boš razočaran. Zlobna kritika je torej bila in Hvale se ji je protivil in kazal prednosti nominalistične obravnave posameznih teorij. O tem bomo še razpravljali.

Prikazuje pa tudi nasprotno smer realizma. Značilno je, da ceni v tej družbi filozofov najviše Alberta Velikega. Pri humanistih je užival ta filozof velik ugled kot prirodni filozof, kot sistematični razlagalec aristotelskih spisov v celoti, se pravi predvsem prirodoslovnih, ki jih je mestoma dopolnjeval s svojimi komentarji; iz teh razlogov so humanisti v Nemčiji imenovali Alberta Velikega »nemški Aristoteles«. Nadalje prikazuje Hvale obširno doktrino Dunsca Scota in njegovih pristašev, npr. Johanna Marbresa, Antonia Andreeasa, G. Brixianusa, St. Brulifera, P. Tartareta, v zvezi z različnimi nauki navaja tudi njihove posamezne spise. Redkeje omenja Tomaža Akvinskega, njegove učence, npr. Egidija iz Rima, in komentatorje; pogosto odklonjevalno. S temi imeni seveda ni izčrpana pestra literatura, dobimo še več manj poznanih filozofskih piscev obeh smeri, med realisti kajpada Platona, Avgušтина, njegove pristaše, predvsem v zvezi z vprašanjem volje. Na ta način je Hvale uresničil reformno prizadevanje, naj se konča s starimi običaji, ki so se jih sholastični magistri držali z žilavo vztrajnostjo, in pokaže pot bolj aktualnim vprašanjem in rešitvam.

3. Nadalje je z razumevanjem sprejel priporočilo, naj bi pri študiju upoštevali novo nastajajočo humanistično literaturo, bil je prepričan, da omogoča boljši način študija, daje nekatere boljše rezultate. Zato je opozarjal na humanistične prikaze antičnih filozofov. Sem spada zlasti francoski humanist Jacobus Faber Stapulensis, ki ga Hvale večkrat pritegne in ga imenuje učenega in vsestransko najbolj elegantnega magistra, nadalje renesančni filozof in prevajalec Marsilius Ficinus, kot predstavnika dunajskega kroga pa Peurbach in Regiomontanus, o katerih je povedal, da sta kot astronomi s svojimi raziskavami ponesla sloves dunajske univerze v ves znanstveni svet.

Glede uporabljene literature omenim še dvoje tipičnih strani Hvaletovih komentarjev, njegovo zanimanje za antiko in za arabsko filozofijo. Ko prikazuje različne filozofske doktrine, dobimo pogosto tudi njihove predstavnike v antiki, dobimo mnogo definicij filozofskih pojmov iz antike, mnogo pojasnjevanja aktualnih vprašanj s pomočjo del Ovida, Cicerona, Plauta, Plinija, Boethiusa itd. Znano je, da je bilo poznanje antične filozofije v srednjem veku na splošno dosti skromno, pri Hvaletu pa opazimo — kljub netočnostim in pomanjkljivostim — napredek, kar gre seveda na račun splošne humanistične orientacije. Neobičajno dobro je poznal in upošteval arabsko filozofijo, dela Avicenne, Algazela, Aver-

roesa. Kakor bomo videli, je pritegnil arabsko literaturo prav ob tistih vprašanih, kjer so bili ti misleci originalni, se pravi na območju prirodoslovnih ved.

4. Poglejmo še reformno zahtevo glede metode študija. Že v posve-tilnem pismu in v predgovoru je Hvale kritiziral staro metodo, češ da je podajanje snovi silno razvlečeno, z nikakimi mejniki vestno opredeljeno in pregledno porazdeljeno. Sam je priporočal kratkočo in jasnost (*brevitas, perspicuitas*). To je znani metodološki zahtev humanistov. Ni ga le priporočal, temveč je ta zahtev tudi sam uresničeval, kljub obilju gradiva je namreč dispozicija snovi vseskozi jasno in trdno postavljena. Podal je obilico filozofskih nazorov kratko in pregledno, ni jih pojasnjeval le abstraktno, temveč pogosto konkretno, s tedaj aktualnimi primeri, vzetimi iz dnevnega življenja. Njegovo prikazovanje je včasih kar živahno, poslužuje se splošno znanih starih pregovorov, v katerih govori dolgotrajno izkustvo, razpravljanje poživljajo tu in tam zanimive digresije, obrača se neposredno do študentov, daje jim navodila glede študija posameznih tez in uporabljene literature. Na mnogih straneh pridemo do prepričanja, da je knjiga rezultat učiteljeve dolgoletne predavalne prakse, ne od življenja odmaknjena, učena razprava, napisana pri pisalnem pultu. Ko pojasnjuje npr. teorijo o smotrnem vzroku (*causa finalis*), vprašuje, s kakšnim smotrom je začel cesar Maksimiljan vojno zoper Benetke, ali teorijo o medsebojni povezanosti vzrokov pojasnuje z razmerjem med duševnim delom in telesno utrujenostjo, ali nauk o različno delujočih vzrokih in formativni sili v materialnem svetu pojasnuje z deformacijami ali izjemnimi pojavi v naravi (*monstra*; Fr. Bacon jih je imenoval iztirjene pojave, *instantiae deviantes*), npr. človek z dvema glavama, z eno roko, grbavci itd., opozarja pa tudi na specialne primere golšavosti, ki jih je poznal iz Štajerske in Pinzgaua ter razlaga, da golšavost ne spada med prej navedene primere. Na ta način dela teorijo laže razumljivo, namen konkretizirati abstraktno vsebino imajo tudi razne ponazoritve v knjigi. Vse to je storil iz težnje, da bi »po svoji moči podpiral prve negotove korake mladosti na poti v svet znanosti«. Ko govorimo o Hvaletovi metodi, spada sem, seveda ne na zadnjem mestu, osnovno metodološko vprašanje o pomenu in spoznavni vrednosti racionalnih, apriornih, spekulativnih metod in izkustvenih metod. Že na podlagi dosedaj podanega upravičeno pričakujemo, da spada med značilnosti Hvaletove publikacije empirična metodološka orientacija. In res je tako: izdatneje se poslužuje izkustva, opazovanja, izkustvenega sklepa, indukcije. S tem zahtevkom je omejeval prekomerno porabo in veljavo apriornih silogizmov, neutemeljenih konstrukcij, torej filozofijo, ki je bila sicer v polnem razmahu. Seveda pa imamo primere,

ko dokazuje zgolj logično. Gramatiko je pojmoval docela v humanističnem smislu.⁹

Če povzamemo predloženo v celoti, vidimo: bistvene oznake Hvaletovega filozofskega dela ustrezajo osnovnim prizadevanjem dunajskih humanistov, podanih v reformah artistske fakultete, so neposreden odgovor na te zahteve.

Po vsem tem se nam vsiljuje vprašanje, ali je bil Hvale eklektični mislec ali originalni filozof in v čem je njegova originalnost? Ob obilju obravnavane snovi iz preteklosti bi morda kdo domneval, da gre le za eklektično delo. Včasih res kaže tako. Vendar je za Hvalleta odločilen originalni izbor v mejah obstoječih nauk, odločilno je dejstvo, da ima svoja tolmačenja, svoje argumente, svoje premike v vsebinskih poudarkih, ki naznačujejo smer novih rešitev problemov, ima tenek posluh za porajajoče se nove misli. Značilna je razdalja, ki jo ima do preteklosti: tehta različna mnenja, pristaja na ena, zavrača druga. Včasih obširno prikazuje nasprotna stališča z namenom, da seznanijo študente z literaturo, sam pa se ne spušča v sholastične pravde, temveč gre suvereno mimo njih, saj mu je postal problem sam že brezpredmeten (npr. *de mixto et elementis*) in sholastičnih kontroverz sploh biti ne more. Njegov samostojni odnos do preteklosti je utemeljen v stvari sami, tudi tedaj, ko gre za nauke filozofov, na katere je pogosto pristajal, recimo Occama. Tudi v takih primerih ohranja svoje stališče, »ne da bi zato preziral mnenja drugih« (*opinionibus non spernendis*). To je dosti daleč od piscev, ki so sledili izbranemu filozofu »cum reverentia«.

Na mnogih mestih publikacije začutimo, da je doživel obravnavano vsebino kot osebno izpoved, kot svoj kašipot do tehtnejših postavk. Zato lahko zaključimo, da je Hvaletova knjiga njegov osebni filozofski koncept. Posebnosti spisa se je sam zavedal. V posvetilnem pismu dobimo dvoje pomembnih izpovedi: »če se z marsikom in v marsičem strinjam, kdo bi me zato obsojal? Kaj se izvede današnje dni, česar ne bi bila človeška prizadevnost poskusila že v preteklih časih? Resnično, nesmiselnost bo spočel, kdor hoče pri izumljenju novega stati raje na svojih nogah, kakor da bi stopal po stopinjah prednikov, ki so se v vseh vrstah nauk tako zelo odlikovali.« Drugo mesto pa se glasi: »z mojo pomočjo bodo študenti na mnogih mestih mojega komentarja brali reči, ki jih pri drugih ni najti, če pa le, potem vsekakor niso zbrane in po-

⁹ Imenuje jo: *omnium scientiarum fons et origo*, edini vir, edina podlaga vseh ved; njena naloga je, da omogoča skladen, logično resničen in retorično okrašen govor (*sermonem congruum, logica verum, retorica ornatum*). Program znanosti se je s tem razširil, vsebuje tudi gojitev besede, govora kot posebne kulturne vrednote. To je bil Celtisov ideal.

vzete z enako kratkočo in jasnostjo.« Ni se čutil samo kot posredovalec prevzetega nauka in prav po načinu humanistov je zaključil posvetilno pismo z besedami: »da bi naša dunajska mladina... rasla z mojo in drugih učenih mož pomočjo, to naj dajo bogovi, veliki in mali skupaj s prisklednimi demoni (*patelarii*), da se izrazim po Plautovo!«¹⁰

Da pomenijo Hvaletovi komentarji izboljšanje študijskih razmer okrog vprašanj prirodne filozofije, se lahko prepričamo, če jih primerjamo z izdelki dveh magistrov, Magnusa Hundta (1509) in Bartholomea Arnoldija iz Usingena (univerza Erfurt).¹¹ Med razlagami osnovnega teksta so razlike, ki jih ne nameravamo pobliže navajati, saj nam gre le za splošno karakteristiko. Prednost gre brez dvoma nominalistično usmerjenemu B. Arnoldiju. Za oba spisa pa velja: vsebina je že v osnovni razpredelbi gradiva manj pregledno podana, snov je pogosto brez potrebe razvlečena, na široko razlagata zapletene sholastične kontroverze (zlasti Hundt), brez gibljivosti in originalnih prijemov, brez uporabe nove literature, brez odklonov od prevzetega, ki so tako značilni za Hvaleta; tudi brez ozke, žive povezanosti s študenti. Razmere so se torej na dunajski univerzi izpremenile. To velja za območje prej zapostavljene prirodne filozofije. Ne velja pa enako za območje logike. Navedem zopet dvoje, sedaj dunajskih, tiskov, namreč kompendij logike, ki ga je priobčil Martin Edlinger (1509) in Conrada Pschlacherja komentarje k logičnim spisom Petra Hispana in Marsilia iz Inghena (1512).¹² Kljub dobremu namenu magistrov, da bi izboljšali učbenike logike, imajo spisi vse znake kritizirane zastarele literature. Če je Tomaž Resch v uvodnem pismu pozdravil poenostavljeno, torej boljšo obdelavo logike, si moremo brez težav narediti sodbo o tem, kakšne so bile prejšnje izdaje logike, skozi katere so se morali pregristi dunajski študenti.

(Konec prihodnjič)

¹⁰ »Patelarii« so Penati, ki jih je Plautus imenoval »priskledne« demone, ker so jim ob slovesnih priložnosti postavljali krožnike s prvinami pridelkov.

¹¹ *Parvulus philosophiae naturalis* je bil tiskan večkrat kot anonimen tekst, npr. 1499, Dunaj 1510, 1516, 1521, poleg tega s komentarji, npr. Magnus Hundt, *Introductorium in universalem Aristotelis physicam*, Lipsiae 1500, Gregor de Konitz (Laticephalus), *Textus parvulus philosophiae naturalis*, Lipsiae 1509, Bartholomeus Arnoldi de Usingen, *Parvulus philosophiae naturalis*, Basileae 1511 idr.

¹² Martin Edlinger, *Magistri Joannis Holandrini... obligationum et insolubilium tractatus*, Viennae 1509, Conrad Pschlacher, *Compendarius parvorum logicalium liber continens peritiles Petri Hispani tractatus priores sex et clarissimi Philosophi Marsilii dialectices documenta...* Viennae 1512.

FILOZOF MATIJA HVALE

Alma Sodnik-Zupanec

(Konec)

Lotimo se analize problemov! Izberem nekaj tipičnih primerov, ni pa naš namen, da bi sistematično preresetavali Hvaletove komentarje.

Izkustvena usmerjenost spisa. Kaže se že v Hvaletovih pogostih izrazih »*per experientiam habemus*«, »*est contra experientiam*«, *dobimo* celo prepričanje, da je prazno vsako delo brez eksperimenta (*contra experimentum ponere est dicere nihil*). Tem izrazom ne smemo privedati pomena in teže v poznejši dobi izoblikovanih metod izkustvenega raziskovanja, so pa jasna izpoved njegovega močnega upoštevanja izkustva kot uspešne poti bodočnosti. Sem spada tudi nominalistični princip ekonomije znanstvenega dela, ki ga Hvale visoko ceni in pogosto uporablja. Ta princip zahteva, da se pri znanstveni razlagi po možnosti izogibamo nepotrebnemu kompliciranju, če ga izkustvo ne zahteva, in skušamo izhajati s čim manj postavkami.¹³ Tudi po tej poti se je znanost usmerjala v stvarnost in pospeševala empirični postopek. Hvaletu je to načelo važno, večkrat se sklicuje nanj in v mnogih primerih je odločilni moment, na podlagi katerega odkloni nasprotujoča mu stališča.

V zvezi s to usmerjenostjo gre veliko Hvaletovo zanimanje za prirodoslovne vede, za fiziologijo, biologijo, medicino. Svoja izvajanja pojasnjuje neredko s primeri iz teh območij. Nagib za študij medicine humanistom pogosto ni bilo praktično izvajanje zdravniškega poklica, temveč težnja prodreti globlje v poznavanje prirode, osvojiti si širši razgled po njej. Zato sta bili zanje filozofija prirode in medicina organsko povezani: *bonae litterae* niso pomenile le humanistične vede, prav tako prirodoslovne, vključujoč medicino. Ko je npr. 1514/1515 Vadianus ob tekstu *Naturalis historia* Plinia Starejšega na Dunaju predaval o vprašanjih antropologije in fiziologije, so ta predavanja z enakim zanimanjem poslušali študenti artistične in medicinske fakultete. Tako govore viri. To usmerjenost so verjetno podprli tudi predstavniki medicine na dunajski univerzi: Stainpeis, Tannstetter (Collimitius), Spieshajm (Cuspinianus). Kot znano, je bil tedaj študij medicine v glavnem študij medicinskih piscev in od tod razumemo za tisto dobo značilno formulacijo, da se obračajo študenti »*ad medicinae scriptores*«. Med dunajskimi tiski dobimo še 1517 uvod v študij medicine, ki ima značilen

¹³ *Frustra fit per plura, quod fieri potest per pauciora*, ali: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem* ipd.

naslov: *Liber de modo studendi seu legendi medicina*; študirali so torej predvsem ob branju starih medicinskih tekstov. Prav tako Hvale. Sem spadajočo snov črpa iz arabske literature (Avicenna, Avencebrol, Averroes), pa tudi iz Alberta V., Marsilia Ficina, zastopani so še drugi medicinski pisci, npr. Cornelius Celsus Damascenus, Egidius Medicus, Nicolettus Venetus, Paulus Pergulensis, W. Burleus, ki jim Hvale posveča mnogo pozornosti.

Pomen Hvaletove izkustveno prirodoslovne orientacije pravilno ocenimo, če upoštevamo ne le čas in kraj njegovega delovanja, temveč tudi dejstvo, da je najtesneje združena z njegovo teorijo stvarnosti, se pravi z njegovim pojmovanjem materije in z vprašanji, ki so s tem v zvezi. To je bistvena črta njegovih komentarjev. Teoriji materije konsekventno sledo odločitve vprašanj *De elementis et mixto*, *De privatione*, *De generatione*, ontološki poziciji odgovarja senzualno osnovana spoznavna teorija, z njo v zvezi je Hvaletova psihologija, ki je v mnogem empirično fiziološko podprta in ne logično metafizično. Sem spada tudi zanimiva anatomsko grafika človeške glave, s katero ponazoruje takratna mnenja o psihičnih funkcijah. Pomen te grafike je pojasnil I. Pintar.¹⁴

Teorija stvarnosti. Ker je za celotni Hvaletov koncept prav ta teorija važna, se hočemo ob njej nekoliko delj pomuditi. Srednji vek je sprejel aristotelsko teorijo stvarnosti v smislu hilemorfizma, ki uči, da je priroda reč, sestavljena iz materije (*hyle*) in forme (*morphe*). Ta teorija je nasprotovala antičnemu atomizmu, kakor sta ga razvila Demokritos in Epikur, razpravljajoč o materiji in njenih nedeljivih delcih. Hilemorfizem je ostal vodilna teorija do renesanse, tedaj pa je na novo oživela atomistika, postala je v svojih variantah prirodna filozofija nove znanosti (Sennert, Basso, Fr. Bacon, G. Galilei, Descartes, Gassendi, Hobbes idr.). Odpor proti hilemorfizmu pa je nakazovala v nekaterih primerih tudi filozofija srednjega veka. Poglejmo.

Po Aristotelu materija ni čutno zaznana snov, temveč to, kar je še nedoločeno, neoblikovano, amorfno (negativne opredelitve). Tako pojmovana materija je možnost za vsako telesno bit, ni pa že nekaj individualnega, konkretnega, stvarnega. Brez materije ni biti, toda materija sama ne eksistira samostojno, ni istinitost, temveč le možnost za to ali ono konkretno reč. V tem smislu je princip ali počelo biti, in sicer pasivni princip fizične substance. Substancialna forma zopet ni čutno

¹⁴ Pintar I., Najstarejša od slovenskega avtorja priobčena anatomsko podoba, *Zdravstveni vestnik*, 1949, str. 53–56; prav dobro je pojasnil Pintar to risbo v tretjem traktatu Hvaletovih komentarjev, navedel je tudi nekaj poučne literature.

zaznana oblika, temveč je bitni princip, ki oblikuje materijo, določa bitno še nedoločeno, amorfno snov, podeli ji specifično naravo, bistvo in jo individualizira. Substancialna forma je aktivni princip biti, ki omogoča razvoj. Forma je torej vir gibanja materije, izvor njenih izprememb. Taki teoriji je nasprotoval atomizem prav zaradi pozicije substancialne forme kot edinega aktivitetnega principa in vira vsega gibanja materije. Razlikovali so še med materijo kot konstitutivnim principom ali pramaterijo (*materia prima*) in oblikovano materijo (*materia secunda*).

V mejah srednjeveške filozofije so nastajale različne interpretacije, s katerimi so posamezni pisci pojasnjevali hilemorfizem. Različno so tolmačili pramaterijo, formo in njun medsebojni odnos. Ob tej interpretaciji so se razhajale poti, razvijale so se v smer idealizma in v smer materializma. Ni potrebno, da obravnavamo podrobnosti različnih stališč, zadošča ugotovitev: če izgublja v teh teorijah substancialna forma na poudarku, raste pomembnost materije in s tem možnost, da so začeli pojmovati naravo z vidika materije same, njenih delcev, torej možnost za razvoj v materialistično teorijo atomistike. V tem smislu so pot nakazovali npr. Averroes, Roger Bacon, Duns Scotus, zlasti nominalisti. Glavni tok šolske filozofije pa je vztrajal pri tradiciji. Ta zelo zanimivi razvoj je ostal večkrat prikrit in premalo upoštevan zavoljo mnogih visokih abstrakcij tedanje ontologije. Že Averroes je zapustil Aristotela, ko je učil, da vsebuje materija potencialno vse forme v sebi. Substancialna forma je s tem izgubila svoje prvotno mesto materiji enakovrednega faktorja, postala je posebnost materije. V problemu substance se je tako dvignil pomen materije: materija biva sama po sebi, ne po formi. To stališče je pozneje zagovarjal Giordano Bruno.

In kako Hvale? V prvem traktatu (*lectio 4. adv. 2., lect. 6*)¹⁵ razpravlja o tem važnem vprašanju aristotelske filozofije, razgrinja nadrobno Aristotelov nauk in pa nauke predstavnikov realizma in nominalizma. Hvale imenuje pramaterijo »*ens in actu*«, »*esse reale*«, »*aliquid in rerum natura*«, mu pa je še več, namreč »*ens actu per se existens*«. Po Hvaletu

¹⁵ Knjiga *Parvulus* ni paginirana, ima pa svojstveno zgradbo, ki omogoča, olajša orientacijo po problemih. Razdeljena je na tri traktate, vsak traktat na lekcije, vsebuječe pregled problemov enega traktata, enega filozofskega območja. V mejah lekcij dobimo še nadaljnjo važno razdelitev, ki je kažipot za obravnavo enega problema, obrača namreč pozornost slušatelja in bralca na važne sestavne dele enega problema; Hvale je označil to na svoj način: *adverta (in animam)*, bodi posebno pozoren, študiraj prav to vprašanje. V tem smislu citiram navedena mesta v sledečem redu: *Tractatus, lectio, adverta primo, secundo, tertio* itd. Pripomniti je še, da ima tekst močne okrajšave in ne redke tiskovne napake.

biva materija sama po sebi, ne po formi, je enovita, samostojna bit in kot taka dobiva forme. Izvaja: »*materia prima est quaedam res simplex. actu in rerum natura existens*« in pojasnjuje to še s poznejšim dostavkom »*neque ipsa suum esse proprium a forma habet, sed ipsa est quaedam entitas indistincta a quodam esse.*« Materija torej ni le možnost za bit, ima že svojo aktiviteto, je sama že stvarnost. To je bistvena razlika nasproti Aristotelu, Albertu Velikemu, Tomažu Akvinskemu in njegovi šoli, to je tista miselnost, o kateri smo rekli, da je pripravljala pot novi prirodni filozofi. Hvale obravnava naše vprašanje tako, kot je pričakovati od filozofa nominalista, saj so le-ti priznavali samo realiteto individualnih reči in so zato odklonili tezo Tomaža Akvinskega, da je materija sama le nepopolna bit, *entitas imperfecta in ratione substantiae*. Hvaletovo stališče je nauk tedaj naprednih nominalistov.

V zvezi s tem je problem, ki ga razvija v drugem traktatu *De mixto*, o spoju elementov (*lect. 8*). Nemalo težav je delalo takratni filozofiji vprašanje, kako so elementi v spoju, ali realno ali le potencialno (*actu* ali *solum potentia*)? Eni so zagovarjali to, drugi ono mnenje, tretji so iskali vmesnih rešitev. Hvale prikazuje pregledno sem spadajoče ostre polemike, seznanja študente s celotnim gradivom, vendar se sam ne spušča v te kontroverze. Zanj je bilo jasno, da teh kontroverz sploh biti ne more, da so brezpredmetne, če pojmujeemo pramaterijo kot »*ens per se actu existens*«.

Vzporedno s to ontološko opredelitvijo dobimo v tretjem traktatu spoznavnoteoretična izvajanja, ki poudarjajo pomen čutnega zaznavanja.

Teorija vzrokov. (T. I. lect. 7—12.) Hvaletovo temeljito poznanje problemov in literature se nam jasno prikazuje pri razpravljanju vprašanj o vzrokovanju. Osnova je Aristotelov nauk o vzrokih (*causa materialis, formalis, efficiens, finalis*), razširjen s poznejšimi dodatki. Na ta način dobimo pestro klasifikacijo vzrokov: notranji-vnanji, bližnji-daljni, aktualni-potencialni, primarni-sekundarni, iz lastne narave-akcidentalni ali pristopajoči itd. Kombinacija teh tipov vzrokov odkriva bujno prirodno dogajanje. Vodilno je prepričanje: vaturi je vse med seboj na raznotere načine povezano, prirodno dogajanje je sklenjena vrsta vzrokov in učinkov, nič ni osamljenega.

V tej zvezi je zanimiv Hvaletov pogled na vprašanje o usodi (*T. I. lect. 10. adv. 1, 2, 3*). Usodo (*fortuna*) definira kot *causa efficiens per accidens*, kot pristopajoči in v tem smislu nedoločen vzrok tistih učinkov, ki so nastopili proti intenciji delujočega subjekta. Vidimo, da gre tu za poudarek racionalnega subjekta, človeka, ki je zmožen presojanja, sklepanja, recimo planiranja. Kjer take racionalnosti ni, ni govora o usodi, temveč gre za slučaj, delujoč mehansko, po naravnem

nagonu. Možnost usodnosti pada z razvojem intelekta, zakaj »ubi minor intellectus ibi maior fortuna, ubi maximus intellectus, ibi minima fortuna.«

Ob razlikovanju med univerzalnimi vzroki in partikularnimi dobi Hvale prilžnost, da govori o *problemu splošnega (universale)*. Kakor smo videli, je bila odločitev tega problema ločilno znamenje med taborom realistov in nominalistov. Nominalistična odločitev tega problema je zopet kažipot za razumevanje celotnega Hvaletovega dela. Po njem je splošno le beseda, namreč glas in pismenka, je le pojem v duši, dobljen z določenim postopkom abstrakcije; splošno ni realiteta izven nas. Piše: »omne universale... est vel vox, vel mentis conceptus, vel scriptura... universalia non sunt essentiae extra animam existentes« (lect. 9. adv. 2). Pristaja tudi na Occamovo teorijo signifikacije in supozicije, se pravi na nauk, da more pojem zaznamovati in zastopati ali nadomestovati več individualnih reči in mu gre zavoljo tega splošnost. Hvaletov nominalizem ima tipično vokalistično konceptualistični značaj. K temu vprašanju se vrača še v tretjem traktatu in sicer ob analizi racionalne duševne potence in osvetli tudi s te strani svojo pozicijo, da so splošni pojmi le intelektualna stanja.

V komentarjih dobimo nadalje zelo široko zasnovano obravnavo *problema gibanja* (motus; T. I. lect. 12.—17.). V aristotelškem smislu analizira probleme *movens* in *mobile*, navaja različne vrste gibanja, pojasnjuje jih z obilnim gradivom, zavzema stališče do številnih filozofskih piscev. Gotovo je že sem spadajoče razpravljanje o različnih vrstah gibanja pomembno,¹⁶ enako tudi njegovo razlikovanje med fizičnim in matematičnim kontaktom, zlasti značilno pa je, da se ob uporabljenih distinkcijah poslužuje predvsem spisov Occama, Gregorja iz Riminija, Alberta Saškega, zlasti Buridana. Ti filozofi nominalisti so skušali prav v teh vprašanjih priti preko Aristotela, pokazati so hoteli njegove nezadostne, zmotne doktrine; niso se zadovoljevali s tem, da bi ponavljali Aristotelov koncept, ga le dopolnjevali, temveč so postavljali nove hipoteze. Brez dvoma je za Hvaleta izredno važno, da je sprejel tako imenovano *impetus*-teorijo Occama, ki jo je razširil Buridan. V smislu te hipoteze se giblje telo, ki ga vržemo, naprej, in sicer toliko časa, dokler je *impetus* dovolj močan, da premaga odpor zraka in teže. Ta misel, prenesena na območje vesoljstvenega gibanja, pomeni: ko je gibanje vesoljstva sproženo, se v nadaljnjem ohranja po svoji lastni sili. V takratni dobi je bila ta misel revolucionarna, saj je podirala ustaljene

¹⁶ Nauk o gibanju se nadaljuje v tretjem traktatu, zajema razne vrste gibanj na biološkem polju.

nauke Aristotela in njegovih pristašev, češ da nebesna telesa stalno gibljejo neke posebne sferne sile, tako imenovane »inteligence«, imaterialne sile, ki so jih nekateri tolmačili kot demonske. Z novim pogledom na to vprašanje pa se je situacija bistveno izpremenila, pomeni prelom s preteklostjo, saj je v novi hipotezi naznačen, vključen pojem vztrajnosti in fizikalni pojem sile, ki sta v poznejšem razvoju teh vprašanj rodila obilen sad. Po vsej verjetnosti je Kopernik poznal to zamisel nominalistov.

Problem prostora in kraja (spatium, locus; T. I. 17.—18.). Ob okrajšani razlagi aristotelskih definicij priporoča Hvale zlasti spis Alberta Velikega, *De natura locorum*. Za celotno razpravljanje je osnovno, da pojmuje prostor kot določilo snovne substance, torej objektivno, v aristotelsko kategorialnem smislu. Iz te postavke sledi, da ni prostora brez teles, in res odklanja Hvale možnost praznega prostora, in sicer v trojnem smislu: ni praznega prostora izven sveta, ne v prirodi (*horor vacui*), ne v snovni strukturi teles. »Kraj« definira kot del prostora, sledeč tradiciji, da je kraj prva meja telesa, ki mora biti nepremična (*superficies corporis continentis immobilis prima*). Distinkcije o prostoru in kraju obširno pojasnjuje, navajajoč kar sedem stališč takratne različno usmerjene literature.

Čas in »sedaj« (tempus, nunc; T. I. lect. 18.—22.). Da bi mogel študentom uspešno obrazložiti vprašanje, o katerem meni, da je izredno važno, izlušči iz pestre literature nazore starih in modernih mislecev. Važni so mu zlasti Duns Scotus in njegovi pristaši Antonius Andreas, Johannes Canonicus pa Occam s šolo, Tomažu Akvinskemu večkrat naroduje. Ob strani pustimo podrobnosti teh izvajanj, vodilna je misel, da moremo določiti čas po dvojni poti, objektivno in subjektivno, psihološko. Objektivno: čas je število gibanja prvega mobila in o tem gibanju velja, da je zaporedno, se pravi, da je eno pred drugim, drugo za prvim, torej eno »prej«, drugo »pozneje«. V tem smislu je mogoče čas šteti, je *numerus numeratus* ali število, ki se šteje. Psihološka stran tega vprašanja pa je od nas zaznani čas. Tu gre za odnos objektivnega časovnega faktorja do dojemajočega subjekta in v tem smislu velja, da ni časa »brez duše, ki šteje gibanje«. To je čas kot *numerus numerans*.

V okviru teh postavk nastane vprašanje, kako določiti »sedaj« (nunc), kako *praesens, praeteritum, futurum*? V 22. lekciji razvija Hvale sledeče misli: čas je nekaj razsežnega (trajanje), »sedaj« pa je nekaj nedeljivega v časovnem trajanju, kar samo ne traja, kar je konec preteklega in začetek bodočega, kot je točka v črti konec prednje in začetek naslednje razsežnosti. Razlika je v tem, da je točka v črti stalna (*res permanens*), časovna točka »sedaj« pa ne. Ob tej aristotelski poziciji

razgrinja Hvale nazore drugih filozofov, med njimi tudi avtorja *Parvulus* in se odločno izreče proti njemu, češ da *nunc* ne more biti *in fluxu*, kot trdi avtor, in prav tako, da se *nunc* ne more imenovati *substantia temporis*, kar zopet avtor trdi, saj se — meni Hvale — tudi točka ne more imenovati *substantia lineae*. Mimogrede: poleg navedenih vsebinsko različnih mnenj nam je to zavračanje pomembno, dokazuje namreč, da Hvale ni avtor osnovnega teksta *Parvulus*, temveč so njegovi le komentarji.

Nedvomno je Hvaleta močno zanimalo vprašanje, kako določiti *praesens*, *praeteritum* in *futurum*. Nekateri misli je razvijal ob delu uglednega humanista J. Fabra Stapulensisa, ki ga ravno v tej zvezi imenuje vsestransko kar najbolj elegantnega filozofa. Govori o dvojnem pomenu sedanjega časa, preteklega in bodočega. *Praesens* v prvem pomenu je »sedaj« kot nedeljiva točka napram časovnemu trajanju; v tem smislu družiti *praesens* kot *indivisible* preteklo z bodočim. *Praesens* v drugem pomenu je sedanji čas (sedanjost) kot tisti del časa, ki ni mnogo oddaljen od srednje nedeljive točke. Če združimo del preteklega časa in del bodočega s časovno točko »sedaj« v eno celoto, dobimo sedanji čas, npr. ura, dan. Tako je pretekli čas del sedanjega časa, namreč tisti del, ki je že prešel, in če ni zelo oddaljen od sedanjega nedeljivega »sedaj«, se imenuje *praeteritum actu*, sicer pa *praeteritum potentia* (tak pretekli čas ni več del sedanjosti). Podobno velja za *futurum actu* in *futurum potentia*. Hvale je v ponazoritev teh misli navedel shemo Jakoba Stapulensisa, iz katere je razvidno, kako postane to, kar je bilo le *futurum in potentia* — *actu futurum*, in kako postane *praeteritum in potentia*, kar je bilo prej *actu praeteritum* (*lect. 22. adv. 1.*). Ta izvajanja in njih ponazoritev vzbujajo pozornost zavoljo tega, ker globlje opozarjajo na relativnost časovnih podatkov, torej na vprašanje, ki je postalo v zvezi s problemom prostora vodilno za filozofijo renesanse.

Ko prikazujemo Hvaletove komentarje okrog vprašanj o času, ne moremo mimo zanj značilne definicije, da je čas »*causa sufficiens*« korupcije, izginjanja, ne pa nastajanja, generacije (*T. I. l. 27. adv. 2.*). To gotovo ni optimistično stališče in zanimivo je vprašanje: odkod Hvaletov sem spadajoči pesimizem?

O duši in njenih sposobnostih (*potentiae, virtutes animae; T. III. l. 1. adv. 1, 2, 3*). Hvaletovi slušatelji so slišali o bistvu duševnosti kar dvanajst definicij antičnih filozofov in še šest sodobnih mnenj. Najširšo opredelitev duševnosti je zajel v formulo, da je princip življenja sploh, počenši od prvega vegetativnega javljanja življenja. Pri orisu in razlagi tega problema se je pogosto posluževal arabske strokovne literature. Glede mnogo diskutiranega vprašanja o odnosu duševne substance do

njenih sposobnosti (zmožnosti, dispozicij) je ugotovil, da razlika med obema ni realna. S tem je učil enovitost duše in potenc in odločno nasprotoval tomistični struji. Po Hvaletu so duševne potence le različne strani ene in iste realitete. Svoj nauk je utrjeval z nominalističnim načelom ekonomije, češ da se je treba izogniti vsaki pluraliteti, ki je ne zahteva izkustvo in je torej nepotrebna.

Razlikuje *vegetativno* plast duševnosti, *senzitivno*, *racionalno* (T. III. l. III). Vsaka ima svoje stopnje in oblike. V pojasnitev njih medsebojnega odnosa je izdelal posebno tabelo. Razmerje med posameznimi duševnimi potencami prikazuje takole: vsaka višja potenca je odvisna od nižje, in sicer vsebuje po lastni naravi nižjo, je dopolnitev nižje, vtem ko je nižja potenca pogoj višji in njena trajna podlaga. Npr. vegetativna duševnost je pogoj za senzitivno in je njena podlaga, saj ni senzitivne duševnosti brez vegetativne osnove. Pri orisu in razlagi teh odnosov se je Hvale v izdatni meri posluževal arabske literature. Glede racionalne plasti je ugotovil, da ni racionalnosti, ki ne bi bila čutno in vegetativno osnovana. Velja pa tudi odvisnost vegetativne duševnosti od anorganske prirode, torej odvisnost živega od neživega; zvezo upostavlja posebna sposobnost prilikovanja (*transmutatio*): rastline se hranijo iz zemlje, zraka in vode, pa prilikujejo to snov po lastni sposobnosti potrebam življenja.

Vegetativno življenje, razvijajoče se iz anorganske prirode, se javlja kot sposobnost hranitve, rasti, ploditve (prim. traktat II). Ob teh vprašanjih je pokazal Hvale znova svojo široko razgledanost po takrat aktualni literaturi, svojo poudarjeno izkustveno orientacijo. Prav tako ob vprašanju občutkov. Opis čutil, v prvi vrsti opis očesa, je natančno podan, enako opis čutov, ki so odgovori na vnanji dražljaj (l. IV, V, VI, VIII, IX, X). Vse seveda primerno stanju znanosti njegove dobe. Omenimo še, da močno poudarja odvisnost občutkov od vnanjih predmetov: brez predmetov čuti ne morejo delovati, zato je vnanji predmet tisti faktor, ki dvigne občutek iz potence (iz možnosti) v akt občutenja (v dejanski občutek). V tem smislu je občutek podoba ali odraz vnanjega predmeta. Tudi višjo čutno duševnost prikazuje v prirejenosti k telesu. Sem spada že omenjena anatomska grafika. Na območju višje čutne duševnosti razlikuje: občuti čuti (*sensus interior*), fantazijsko predstavljanje (*potentia imaginativa*), spominsko predstavljanje (*memoria, reminiscentia*), oblikovanje (*potentia formativa*) in instinktivno prepričanje (*potentia aestimativa*).

Poleg tega obravnava še čutno stremljenje. Posebno gibanje mu je, vsebujoče različne aktivitete vegetativno senzitivnega življenja (*potentia motiva*). Po Hvaletu je vse življenje gibanje, aktiviteta. Pojavlja se v procesu hranitve, rasti, v krvnem obtoku, v fiziološko psihološkem

procesu občutenja: *virtus motiva naturalis*, *virtus motiva vitalis* in *virtus motiva animalis*. Naznačeni aktivitetni vidik je zopet ena od karakterističnih potez Hvaletove prirodne filozofije (vpliv Dunsca Scota, Occama in njegove šole). Na nekaterih mestih dobimo podrobne razlage, upoštevajoč tolmačenja raznih nasprotnih filozofskih šol.

Zaključek duševnega razvoja je racionalna, intelektualna ali duhovna potencia kot bistvo človeka: osnovna je sposobnost spoznavanja (*potentia cognitiva*) in volje (*potentia motiva rationalis*). Spoznavni proces je po Hvaletu pot od čutnih zaznav preko imaginativnih predstav do pojmov. Realizira se v procesu abstrakcije. Temelj spoznavanja so občutki, višek pa splošni pojmi, ki jih je pojmoval, kot že pokazano, v nominalističnem smislu, torej kot intelektualna stanja brez realitete odgovarjajočih predmetov, objektov. V nadaljnjem razlaga vprašanje spoznavnih objektov in spoznavne vrednosti mišljenja. Odločno zanika teorijo realistov in teologov, da se deli racionalna duševnost na več potenc, ki bi se realno razlikovale od racionalne duše same. Teoretični intelekt, praktični, conscientia, liberum arbitrium itd. so le abstraktivno dobljene komponente, ki zastopajo celoto racionalne duševnosti. Hvaletov nauk je torej nominalistična ugotovitev njene enovitosti. Nasledek te pozicije se jasno pokaže ob vprašanju *dejajnega in trpnega intelekta* (*intellectus agens*, *intellectus possibilis*, T. III. l. XVI.), enega od najbolj spornih problemov stare spoznavne teorije. Hvale je posvetil mnogo pozornosti Aristotelovemu pojmovanju te razlike, prav tako njenim poznejšim interpretacijam, sam pa zanikava upravičenost tega razlikovanja in navaja sledeče protiargumente: *anima activ* in *receptiva* nista realno različni, zavoljo tega tudi ne *intellectus agens* in *possibilis*; ta nauk da nasprotuje načelu ekonomske porabe postavk, s katerimi delamo v znanosti; proti omenjenemu razlikovanju da govori tudi izkustvo: kakor v mejah čutnosti ne ugotavljamo *sensus agens* in *sensus possibilis*, tako ne v mejah razumnosti. Hvale uporablja tu strukturalno analogijo med obema območjema. Zanimivo je, da odkloni Averroesovo teorijo o skupnem *nadindividualnem* ali *univerzalnem intelektu* (monopsihizem; T. III. l. XV. *adv. 1*). Ta nauk je bil za časa Hvaleta dosti razširjen, zlasti po univerzah severne Italije (Padova, Bologna), bilo je aktualno sporno vprašanje in Hvale je čutil potrebo, da ga pojasni. Poučna je primerjava: Hvale — N. Verinas (1471—1499), *De unitate intellectus*.

Problem volje (*voluntas*; T. III. l. XIV.). Tudi glede volje je poudaril, da ni realno različna od duše, temveč je prav njeno bistvo. Pojmuje jo kot najvišjo stopnjo aktivitete. Videli smo, kako je prikazoval že vegetativno in senzitivno življenje v luči posebnih dejavnosti, volja pa je specifičnost duhovnega bitja, človeka. Voljo definira kot

najvišjo in vsestransko gibateljico vseh sil, *generalis motrix omnium virium*. V tej zvezi zagovarja nauk o primatu volje nad razumom. V ostrem nasprotju do tomistov. Razlaga teze o svobodni volji in se naslanja pri obravnavi teh vprašanj na Avgušтина, posebno pa na Occama, Buridana in Gregorja iz Riminija. Iz izbire avtorjev in posameznih tez spoznamo Hvaletov lastni nauk, njegov voluntarizem.¹⁷

Na koncu knjige se dotakne še vprašanj *praktičnega uma*. Ni jih obdelal podrobneje, kar je razumljivo, saj razlaga problematiko prirodne filozofije. Bil pa je tudi prepričan, da gre tu za nazore, ki niso dostopni znanstvenemu raziskovanju v enaki meri kot teorije o prirodi. To prepričanje pride do izraza tudi pri obravnavi dokazov za božje bivanje. Običajno so govorili tedaj v posebnem poglavju tudi o teh nazorih. Nekateri nadrobno, Hvale na hitro roko, kakor je bil pač posamezen avtor zainteresiran ob tem vprašanju. Hvale je skeptičen glede znanstvenosti teh dokazov. Pridruži se Occamu. Že v predgovoru svoje knjige je odločno izpovedal svoj pristanek k raznim teorijam Occama, ocenil ga je kot ostroumnega, bistrega, globokega misleca. Ne bomo se čudili, da mu je dal svoj pristanek tudi na tem mestu.

Z navedenimi primeri nikakor ni izčrpana vsebina Hvaletovih komentarjev. Naznačujejo pa, kako je razlagal, vsebinsko razširjal in popravljaval nazore diskutirane snovi in s tem obogatil skopi osnovni tekst magistra Petra Gertricha.

Videli smo, kako je Hvale s svojim delom in s svojo celotno osebno naravnanoostjo uresničeval humanistični program artistske fakultete. Po postavitvi in obravnavi vprašanj spada to delo v dobo med 1492 do 1510, torej v čas, ko je preživljala dunajska fakulteta notranjo krizo, iskala poti med nasprotnimi izobrazbenimi ideali in cilji. Hvale je pravilno razumel perečo situacijo, postal je najbolj izrazit filozof prodirajočega humanizma. Zmagoviti humanizem na Dunaju, okrog 1510 do 1520, nima enako pomembnega filozofa. Ta humanizem spoznamo na območju filološko zgodovinskih in prirodoslovnih ved. Njegov vodilni mislec je Vadianus (Joachim von Watt). Bogata zakladnica njegovih publikacij izpričuje, kako močan razvoj so doživele misli, ki so si v prvi dobi gibanja le s težavo utirale pot. Naj navedem v tej zvezi le dva spisa: Vadianove sholiije, to je razlaga in stvarna nadaljevanja problemov antičnega geografa Pomponiusa Mele (1518), in Vadianov veliki tekst iz

¹⁷ Pri orisu stremljenja razlikuje še npr. stremljenje po skladnosti, oziroma neskladnosti pojavov (*appetitus complacentiae — displicentiae*), nadalje stremljenje, ki je naš pristanek doseženi skladnosti (*appetitus efficax acceptativus*) in naš odpor proti doseženi neskladnosti (*appetitus efficax refutativus*).

istega leta, *De poetica*, ki ni le priča napredka v stroki, temveč kar izpoved nove kulturne zavesti sploh.

Na podlagi predloženega je obenem vidno izredno mesto, ki gre filozofu Matiji Hvaletu v zgodovini filozofije pri Slovencih.

VEZENJE SNA

Saša Vegri

Petri in Saši

Pod baldahinom kože
življenje vesi se
na golo hrbtenico
in z jedkim snom
razjeda mi zenico.

I

Zobje sestradane zveri
na koži,
ki jo je izsušil veter.
Oguljeno sedlo
vsedlano v pajčevino.
Rebra katedrale,
kjer v kamnu odmeva
zbor dečkov,
ki so se že spremenili
v starce
z usahlimi udi.
Iz ikone
gleda lepotica,
ki ji spomin mrači
meniški habet.
Velika črna vrana
požrešno golta
jagode na rožnem vencu.

II

Starka plete
v spominu otroško jopico
in ima na črni obleki
pripeto vrtnico
iz belega voska.